

УДК 821.161.2

ВОЛОДИМИР ДАНИЛЕНКО,

*кандидат філологічних наук, докторант
(м. Київ)*

Колоніалізм і страх

У статті досліджуються соціальні страхи в колоніальній системі. На прикладах оповідань Богдана Жолдака і Володимира Діброви аналізуються різні види страхів у радянському суспільстві. Зокрема, розглядається страх перед репресивною системою, страх перед суспільством, страх серед друзів, страх у сім'ї.

Ключові слова: *колоніалізм, метрополія, нація, страх, конформізм, пасивність, емоційне переживання, тривога, відчай, реальна небезпека.*

Постановка проблеми. У психології достатньо уваги приділено дослідженню страху, що є внутрішнім станом, викликаним очікуванням реальної чи вигаданої загрози. Відчуття страху з'являється в момент, коли людина опиняється в небезпечній ситуації, що загрожує її життю, приватним, інтимним інтересам чи соціальному статусу. Страх завжди попереджує про реальну чи уявну небезпеку і з'являється, коли людина вважає, що не зможе виправити ситуацію і втратить те, що має. Відтак страх – це усвідомлення безпорадності перед невідомими змінами, які сприймаються як катастрофа. Емоційне переживання страху може викликати як негативні, так і позитивні наслідки. Серед різновидів страху найсильнішим є страх старості й смерті. Зі страхом пов'язані такі емоції, як відчай, гнів, сором, почуття вини, роздратування. Відчуваючи страх, людина переживає стрес.

Джерелами страху можуть бути різні ситуації, в яких опинилася людина. При цьому відчуття страху в кожного свої. Хтось відчуває страх від висоти, від змії, від замкнутого простору, від води, від темряви, від самотності, від скупчення людей, від польоту в літаку тощо. Психологи виділяють декілька сотень страхів, серед яких основним є страх смерті. Страх завжди викликає тривогу, що є провісницею загрози. Якщо страхи не пов'язані з реальною загрозою, такі страхи називають безпредметними або вигаданими, але в будь-якому разі страх завжди накладає відбиток на мислення та поведінку людини. Переживаючи страх, людина відчуває невпевненість у собі, її охоплює стан тривоги, вона стає полохливою, обережною, скованою. Ці емоції викликають

безсоння і забирають сили в людини. У разі реальної небезпеки страх призводить до мобілізації сил і подолання загрози. Але в різних людей протікання тривоги та реакція на загрозу можуть бути різними, оскільки це залежить від темпераменту і яскраво виражених акцентуїтованих рис особистості.

Мета статті: на прикладах оповідань Богдана Жолдака і Володимира Діброви розкрити страхи в українському суспільстві радянської епохи, пов'язані з колоніальним становищем української нації.

Виклад основного матеріалу. Якщо говорити про особливості страхів у колоніальних суспільствах, то це пов'язано з політичними ризиками, які переживає особистість, що усвідомлює колоніальний статус своєї нації та загрози, які несе колоніальна система у випадку протесту чи участі в боротьбі за незалежність. Україна пережила колоніалізм центральноєвропейського зразка, для якого характерна експлуатація одних білих людей іншими білими людьми. Причому пережила не лише колоніалізм Речі Посполитої, Австро-Угорської чи Російської імперій, а й радянський тоталітаризм. Важко заперечити, що «більшовики мали націоналізм за маскувальну ідеологію» [3, с. 19]. Насправді Радянський Союз був модернізованою російською імперією, в якій росіяни, російська мова й культури були панівними. Колоніальна система виховала в українській людині такі негативні риси, як пасивність, конформізм, страх перед реформами та інноваціями, зневіру в свої сили та невизнання власних талантів. Українське керівництво радянського зразка було пасивним і не відчувало відповідальності за долю своєї нації. Ним керував страх перед владою метрополії, і цю безініціативність українська радянська управлінська еліта перенесла в добу незалежності, створивши закостенілий, чужий до нових ідей та відповідальності за розвиток своєї країни клас.

Радянський Союз був тоталітарною державою та імперією одночасно, в якій нав'язувалися панівна мова, культура і панівна нація. Якщо в тоталітарній моноетнічній державі пригнічується тільки особистість, то в Радянському Союзі одночасно пригнічувалися особистість і підневільні нації, які переплавлялися в єдину спільноту – радянський народ. Особистість у тоталітарній державі потерпала від правлячої ідеології та декларованої загальної рівності, яка допомагала державі створити однорідну юрбу з однаковим світоглядом, смаками, культурою. Терор у тоталітарній державі стає ефективною технологією, що допомагає тримати суспільство у страху. Для того, щоб виправдати внутрішній терор, тоталітарна держава створює образ зовнішнього ворога, який загрожує її існуванню.

Те, як працює державна система, заснована на страху людини з нижчим соціальним статусом перед людиною з вищим соціальним статусом, показано в оповіданні Богдана Жолдака «От таким-от чином». У оповіданні розкривається механізм радянської бюрократичної машини, яка зберегла принципи Російської імперії, добре відтворені у байці Леоніда Глібова «Вовк та ягня». В оповіданні Жолдака солдат Ахнаразян від довгого споглядання маховика помпи на насосній станції, яку він охороняв, механічно засунув пальця у пристрій і залишився без пальця. Лейтенант Лосев, якому доручили провести службове розслідування, змушує солдата Савенка розказати, як усе сталося. Переляканий Савенко, показуючи лейтенанту, як трапився нещасний випадок, теж встромлює пальця в отвір. Майор прокуратури, що прибув для проведення слідства, змушує лейтенанта Лосева розповісти, яким чином двоє солдатів залишилися без пальців. І лейтенант, злякано розповідаючи, як усе трапилося, теж вставляє пальця до прорізу і залишається без пальця. Вже першим реченням оповідання «Стояла тиха радянська ніч» [2, с. 94] автор налаштував читачів на іронічну хвилю, яка демонструє страх людини перед бездумною роботою радянської державної системи.

Якщо в оповіданні Богдана Жолдака «От таким-от чином» показано, як у тоталітарній системі працює владна вертикаль, то в оповіданні Володимира Діброви «Хрестини» зображено страх перед найближчим оточенням, в якому було багато таємних агентів КДБ. У «Хрестинах» молода сім'я вирішує охрестити дитину, але боїться, що цим зашкодить собі й тестю, який, на думку головного персонажа оповідання Михайла, був пов'язаний із КДБ: «Михайло не виключав, що його тесть був або полковник, або генерал-майор незримого фронту, приставлений до начальства не так, щоби охороняти їх, як задля збирання компромату» [1, с. 11]. Михайло боявся своєї сім'ї, здатної будь-якої миті здати його репресивній системі. Боявся не лише тестя, а й тещу, яка мріяла зятя «запхати в тюрму за ворожі висловлювання» [1, с. 8]. Страх перед найближчим оточенням породжував самоцензуру. Нібито самовпевнений молодик Михайло намагався бути сміливим і не зважати на КДБ і свого тестя, але страх не дозволяв йому бути сміливим. Його рішучості вистачало тільки розпочати якусь затію, а потім з'являвся страх, що його зупиняв. Він зняв декілька документальних фільмів, які виявилися такими сміливими, що боявся їх показувати. Страх змушував Михайла бути обережним. Михайло написав п'єсу «Зіграти Гамлета», в якій «заховав кілька сміливих ідей і багато прикладів з власного життя» [1, с. 15]. Все своє молоде життя Михайло балансував між самоцензурою і страхом бути знищеним

системою. Хоча він належав до кращих людей свого часу. Ось як оцінював якості його тесть – знавець людських душ: «Чесний, розумний, прямий, майже метр дев'яносто – чого ще для породи треба! Ну, жорсткуватий він, ну непрактичний, та ще й з вітерцем в голові. Але то все від молодості. І від того, що ріс без батька... Зате він спідтиха литку тобі не прокусить. І не нагидить в куточку» [1, с. 9]. У радянську епоху страх не давав розвинути таланти навіть таким нестандартним і яскравим особистостям, як Михайло. Але вершиною страху цього чоловіка перед системою були організовані ним хрестини. Він розумів, що дитину треба охрестити, і розповів про це дружині, вона – своєму батьку, а той заявив, що в країні атеїзму це може коштувати Михайлу кар'єри. Отож страх був постійним його внутрішнім опонентом головного персонажа оповідання. Оголосивши друзям про хрестини, Михайло в останній момент злякався навіть цього слова. І коли друзі прийшли на хрестини, сказав їм, що насправді робить не хрестини, а «пересувне свято початку літа. Згідно із західно-діонісійським обрядом» [1, с. 22]. Він боявся називати речі своїми іменами, аби хтось із приятелів не заявив у КДБ і його не вигнали з роботи. Відсутність релігійної традиції змушувало Михайла шукати свого Бога. Усвідомлюючи важливість навернення до сили, яка керує світом, він не знає, до якої релігії має пристати його син, тому розривається між православ'ям, протестантизмом, буддизмом, ісламом і вуду. Страх перед КДБ для нього був сильнішим за страх перед Богом. Хоча молодик, як не остаточно зіпсована радянською державою людина, тягнувся до релігії як до чогось природного, що завжди було в людині. Але почув застереження тещі: «А ти про нас подумав? Про те, що за подібні фокуси люди і з посад летіли, і з партії» [1, с. 7].

На хрестинах не було дитини, яку молоді батьки залишили в діда з бабою, і фактично обряд хрещення не відбувся. Тотальний контроль за кожною людиною змушував КДБ тримати велику армію таємних агентів. На хрестинах прапорщик діймав американця Юджина тим, що в Радянському Союзі багато агентів. А коли п'яний прапорщик заламав руку американцю і вимагав, щоб той зізнався, на яку розвідку працює, Юджин відповів, що на КДБ, і назвав телефон Михайлового тестя.

В оповіданні «Хрестини» страх – сила, яка тримає в покорі людей, гамівна сорочка радянської репресивної системи, вакцина від вільнодумства і національно-визвольних повстань. Це субстанція, що паралізує людську волю навіть у таких неординарних і гарячих натур, як Михайло.

Страх змушує людину бути пасивною, не втручатись у конфлікти, уникати найменшої небезпеки. Отже, страх виховує боягузів, не

здатних впливати на суспільство. В оповіданні Володимира Діброви «Великодня ніч» це ілюструється в сцені, коли Славко застає конфлікт під час поділу майна між чоловіком і жінкою, які розлучалися. Цідиш, не згодний із тим, що майно забирала дружина, почав загрожувати вантажникам пилою. Навколо нього стояли чоловіки, яків боялися вступати з ним у суперечку. Ось як цей момент описано в оповіданні: ... Славка змалку всі виховували на раба. На слухняного боягуза. Вчили покорі й підказували обминати зло. Завжди. Десятою дорогою. Це ясно було як із власного досвіду, так і з життя батьків та дідів. Звідси – й страх і параліч волі. Від хибного переконання, що зло є всевладним» [1, с. 106-107].

Без подолання страху людина не може стати вільною і неп може стати вільною нація. Непокора, протест, мирний чи збройний опір злу та брехні змушують людину долати страх. В колоніальних суспільствах сміливих людей або підкуплювати і наймали на службу, або знищували, тому в колоніальних суспільствах завжди не вистачало потрібної кількості сміливих людей, які б могли своїм прикладом спровокувати національно-визвольну боротьбу, пробуджуючи пригнічену націю, як це було під час Хмельниччини, Коліївщини, української революції 1917-1921 років, Помаранчевої революції 2004-2005 років, Революції Гідності 2013-2014 років. Щоб розпочати революцію, потрібні революційна ситуація і лідери, які б своєю сміливою громадянським прикладом повели за собою людей, ризикуючи заради свободи життям і благополуччям.

Страх змушує людину брехати. Сміливій і вільній людині немає чого ховати свої думки і вчинки. Вона може говорити і діяти так, як підказує їй сумління.

В оповіданні Володимира Діброви «Великодня ніч» викладачі Дячуки, які переживають сімейну кризу і шукають порятунку в релігії, наважуються піти до церкви у великодню ніч, але панічно бояться, що КДБ чи міліція затримають їх, повідомлять в університет, і вони втратять роботу. Страх втратити роботу і зіпсувати кар'єру радянського викладача змушують Дячука брехати. Підходячи до церкви, він вигадує, як буде вибріхуватись, якщо його затримають. Для кожного, хто його зупинить і не пустить до храму, він придумує іншу вигадку, чому опинивсь у великодню ніч біля церкви:

«Дружинникам – що він тут від свого парткому. Чергує, як і вони. Мусить у понеділок представити звіт, кого зі своїх застукав.

Ментам – що сусідська тяжко хвора бабуся благала його посвятити для неї паски. Вона ж із того села, що й його дід. Менти таке розуміють.

Якщо ж він нарветься на гебе, то скаже, що він – кандидат наук (це – правда), збирає матеріал для докторської» [1, с. 112].

Описуючи Київ епохи Брежнєва, Володимир Діброва доволі переконливо відтворює картину того часу, масові настрої, аморальність, подвійні стандарти, страх, яким було просякнуте українське радянське суспільство. Безумовно, що десь поруч із персонажами Володимира Діброва жили і боролися українські дисиденти, які підривали моноліт радянської системи, йшли в тюрми, але не зраджували свої ідеали про вільну демократичну Україну. Але Діброва описує не людей опору, а українських інтелектуалів, які вважали, що мають свою точку зору щодо радянського політичного лицемірства у національному питанні, релігії, суспільній моралі, а насправді були колабораціоністами. Якщо більшість персонажів Богдана Жолдака навіть не усвідомлювала, що живе в тюрмі народів, то персонажі Володимира Діброва це розуміли. Однак переконували себе і своє найближче оточення в тому, що іронічно ставляться до радянських цінностей, але боялися системи і нічого не робили, щоб її змінити.

Висновки. У колоніальному суспільстві страх – ефективний засіб, за допомогою якого метрополія тримає підневільний народ у покорі. За допомогою репресивної системи, ідеології, таємних агентів і тотальної зазомбованості у суспільстві нагнітається страх бути знищеним, заарештованим, опинитися без роботи, без засобів для існування. Попри декларативну рівність усіх націй, Радянський Союз залишався імперією, в якій росіяни були панівною нацією, а всі інші народи – колоніальними і приреченими на асиміляцію. Страх перед жорстокістю репресивної машини був найдієвішим механізмом, що дозволяв Москві стримувати розвиток підневільних націй. І на цьому трималася вся радянська тоталітарна система.

Список використаних джерел і літератури:

1. Діброва Володимир. Збіговиська. – К.: Критика, 1999. – 224 с.
2. Жолдак Богдан. Спокуси. – К.: Радянський письменник, 1991. – 203 с.
3. Мартин Тері. Імперія національного вирівнювання. Нації та націоналізм у Радянському Союзі (1923-1939 роки). – К.: Критика, 2013. – 640 с.

References:

1. Dibrova Volodymyr. Zbihovyska, Kyiv, Krytyka, 1999, 224 p.
2. Zoldak Bohdan. Spokusy, Kyiv, Radianskyi pysmennyk, 1991, 203 p.
3. Martyn Teri. Imperija nacionalnoho vyrivnyuvannja. Naciji ta nacionalizm u Radjanskomu Sojuzi (1923-1939), Kyiv, Krytyka, 2013, 640 p.

Summary
Volodymyr Danylenko
Colonialism and Fear

The article deals with social fears in the colonial system. By the examples of stories of Bohdan Zholdak and Volodymyr Dibrova the different types of fears in Soviet society have been analyzed. In particular, the fear of repressive system, the fear of society, the fear among friends, the fear in the family have been considered.

Key words: *colonialism, metropoli, nation, fear, conformity, passivity, emotional distress, anxiety, despair, real danger.*

Дата надходження статті: «10» січня 2016 р.

Дата прийняття до друку: «20» січня 2016р.

УДК 821.161.2 – 82-94

ЛЮДМИЛА ДЖИГУН,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м.Хмельницький)

Літературний автобіографізм в мемуарах Докії Гуменної

У статті розглянуто проблему автора і його взаємини з текстом. Йдеться про те, що авторська свідомість актуалізується на різних рівнях тексту. Можливість експлікації автора у власних творах і його роль щодо конструювання віртуальних світів, значення твору й авторська інтенція – це найважливіші проблеми сучасного літературознавства, котрі потребують ґрунтовного вивчення й адекватного тлумачення. Водночас, аналізуючи щоденник Д. Гуменної, виходимо на простір, в якому екзистенційне пізнання щоденникарем власного Я актуалізується саме на шляху до Іншого.

Ключові слова: *свідомість, інтимізація, експресивізація, щоденникарем, лінгвокультурний конфлікт, авторська суб'єктивність.*

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Авторська свідомість – об'єкт психологічний, який особливо увиразнено в мемуарних творах: через комунікативну інтенцію, здійснений мовний акт у формі монологу або діалогу, звинувачень або я-висловлювань. Центральним змістом розвитку української літературної мемуаристики є рух від об'єктного через об'єктно-суб'єктний та суб'єктно-об'єктний до суб'єктного її типів. Зазначені типи існують в сучасній українській мемуаристиці як паралельні явища. У творах діаспорних письменників ХХ століття оприявлено змагання за демократизацію літературного